

5. Письменний Д. П. Підстави звільнення від кримінальної відповідальності та проблеми їх процесуального застосування / Д. П. Письменний // Новий Кримінальний кодекс України : Питання застосування і вивчення : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 жовтня 2001 р.) / Редкол. В. В. Сташис та ін. – К. ; Х. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 240–242.
6. Навроцький В. О. Про співвідношення положень кримінального та кримінально-процесуального законодавства, які регулюють підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності / В. О. Навроцький // Альманах кримінального права : збірник статей. – Вип. 1. / Відповід. ред. П. П. Андрушко, П. С. Берзін. – К. : Правова єдність, 2009. – С. 391–400.
7. Практика розгляду судами кримінальних справ про не виплату заробітної плати, стипендій, пенсій чи інших установлених законом виплат: узагальнення судової практики, підготовлене О. Ф. Селівомом, О. С. Ішенком // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 10(74). – С. 15–21.
8. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія / Ю. В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.
9. Про судову практику у справах про хабарництво [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 5 // Інформаційний сервер Верховного Суду України. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/>
10. Щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканість) : рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням МВС України від 28 жовтня 1999 р. № 9-рп/99 // Вісник Конституційного суду України. – 1999. – № 5. – С. 7–14.
11. Павликівський В. І. Практика захисту трудових прав громадян кримінальним законодавством : науково-практичний посібник / Павликівський В. І. – Х. : Харків юридичний, 2005. – 224 с.
12. Хряпінський П. В. Загальні засади запровадження спеціального звільнення від кримінальної відповідальності / П. В. Хряпінський // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 2 листопада 2012 р.). – Одеса : МГУ – Фенікс, 2012. – С. 250–256 (322 с.).

БЛАЖІВСЬКИЙ Є. М.,

кандидат юридичних наук, ректор
(Національна академія Прокуратури України)

УДК 343.9 (477)

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДИК МОНІТОРИНГУ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Присвячено аналізу окремих методик кримінологічного моніторингу, а також вивченню досвіду їх застосування в сучасній правоохоронній практиці.

Ключові слова: моніторинг, протидія злочинності, методика, аналіз, вивчення.

Статья посвящена анализу отдельных методик криминологического мониторинга, а также изучению опыта их использования в современной правоохранительной практике.

Ключевые слова: мониторинг, противодействие преступности, методика, анализ, изучение.

This article is devoted to analyze of some methodic of criminological monitoring and to the study of their usage in modern law enforcement practice.

Key words: monitoring, crime prevention, methodic, analyze, study.

Вступ. Вивченню, аналізу та прогнозуванню явищ і процесів оточуючої дійсності в різні часи людської історії приділялася пильна увага. Використовуючи різні методи і способи

передбачення, можна вивчати метеорологічні явища, економічний і політичний розвиток різних країн, польоти до інших планет Сонячної системи й багато іншого. Однак моніторинг в даний час – це не просто вивчення, аналіз і передбачення, а спеціальні дослідження, що відрізняються високим ступенем обґрунтованості та науковістю. Зрозуміло, результати моніторингу виявляють тільки найбільшу ймовірність будь-яких подій. Їх унікальність у тому, що вони мають необхідну достовірність, яка забезпечується правильним підбором досліджуваних факторів і надійної вхідної інформації.

Проблеми організації системи протидії злочинності (або її складових елементів) протягом тривалого часу, а особливо останніми роками, знайшли широке висвітлення у юридичній науці в працях Г. А. Аванесова, О. І. Алексєєва, О. М. Бандурки, М. М. Биргеу, В. В. Голіни, Л. М. Давиденка, О. М. Джужі, А. Е. Жалинського, О. Г. Кальмана, В. В. Коваленка, М. В. Костицького, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, Г. М. Мінківського, В. М. Поповича, О. Б. Сахарова та ін. Проте автори аналізували переважно систему протидії злочинності у статичній формі; проблеми ж моніторингового забезпечення динаміки її функціонування залишались поза увагою дослідників. Ця діалектична невідповідність потребує усунення.

Постановка завдання. Отже, мета написання цієї статті – кримінологічний аналіз основних положень і наукових результатів, отриманих раніше у ході застосування методик кримінологічного моніторингу, а також узагальнення відповідних дослідних даних.

Результати дослідження. Моніторинг передбачає формулювання суджень про стан явища або процесу на основі систематичних спостережень і досліджень, окреслення перспектив розвитку за допомогою засобів сучасної науки. Висновки моніторингу мають виступати як модель, побудована за матеріалами минулого й сьогодення, як зразок, який залежно від соціальних потреб потрібно за допомогою людської діяльності вивчати, запобігати, розробляти [1, с. 268].

Змістовною основою моніторингу протидії злочинності є аналіз і прогнозування злочинності. Основною метою даних видів діяльності є встановлення найзагальніших показників, що характеризують розвиток (зміну) злочинності в даний час і в майбутньому, виявлення негативних і позитивних тенденцій, закономірностей та відшукування способів зміни або стабілізації цих тенденцій і закономірностей у потрібному напрямку.

Рівень достовірності висновків моніторингу багато в чому залежить від кількості різних значущих показників. На це вказував у своїй праці американський кримінолог А. Коен: «... масові суспільні явища, в тому числі й злочинність, підпорядковуються кількісним закономірностям. Якщо ж існує можливість виражати суспільні процеси в кількісних еквівалентах, то існує також можливість збільшення точності вивчення цих явищ» [2, с. 83–84]. Г. А. Аванесов і С. Є. Віцин зазначали про необхідність урахувати й вивчати не тільки дані про злочинність, але й дані, що характеризують зміни соціальних явищ, так чи інакше впливають на злочинність і злочинну поведінку. До таких явищ вони зараховували соціально-політичні, організаційно-правові, економічні, демографічні, соціопсихологічні явища [3, с. 29–30].

За кордоном вияв зацікавленості до показників, значущих для вивчення злочинності, починається з доповіді А. Кетле, який заявив: використовуючи систематичні дані про злочинність, можна розрахувати, скільки індивідумів стануть убивцями, скільки – злодіями і шахраями, скільки людей народиться й помре [4, с. 11]. Такі дослідження могли стати чимось на кшталт політичного барометра в державі. Дослідження статистиків у сфері злочинності, що вивчають вік, стать, професію, національність, економічні умови, привели до висновку, за яким дані з конкретних видів злочинів залишаються без змін щороку. Вивчення причин та умов злочинів стало важливою передумовою з'ясування сутності мотивовірних факторів криміногенних ознак. На підставі цього вважалося за можливе прогнозувати соціальні феномени й умови суспільства, що породжують деякі злочинні акти.

Багато відомих західних кримінологів, зокрема Е. Дюркгейм, Р. Мертон, Е. Сатерленд, розвивали ідеї про те, що злочинність як явище, що соціально впливає на індивідуума, треба вивчати для розробки практики контролю.

Велику увагу моніторингу було приділено в США й Канаді. Так, 1959 р. Ш. та Е. Глюк розробили таблицю, яка почала широко застосовуватись у практиці Нью-йоркського комітету у

справах молоді [5, с. 277]. Подружжя Глюк поклало в основу методики зіставлені фактичних значень властивостей особистості, причин та умов формування протиправної поведінки у вигляді суми усереднених балів щодо кожної групи досліджуваних злочинців. Цифрові дані було розбито за характерними причинами і умовами скоєних злочинів, а також за інтервалами залежно від переважання і співвідношення кримінологічно значущих показників. Дана процедуру провели по масивах усіх видів суб'єктів антигромадської поведінки. В результаті в кожному з них було визначено свої інтервали й межі, які відповідали різним висновкам, іноді навіть взаємовиключним. Такі види вивчень розробляються й використовуються поліцією США щодо неповнолітніх злочинців і нині.

У низці західних країн, таких як Швеція, Німеччина існують підрозділи, що займаються моніторингом злочинності й одночасно здійсненям заходів превентивного характеру [6, с. 124]. Несприятлива (негативна) оцінка показників злочинності слугує підставою для здійснення заходів впливу на відповідні чинники. При цьому встановлення можливості погіршення того чи іншого показника злочинності може не бути самоціллю, але обов'язково стане базою для планомірного формування заходів профілактичного впливу.

Уведення в США стратегій контролю за злочинністю в 1984–1987 рр., заснованих на моніторингу наявної та прогнозі майбутньої злочинної діяльності, по-різному оцінюється американськими вченими-кримінологами. Нинішнього часу це одна з дискусійних проблем в американській науковій літературі, адже застосування таких методів впливає на прийняття рішень у сфері кримінальної юстиції й призводить до збільшення кількості ув'язнених.

У США відомі зараз методики П. Грінвуда, Е. Ван дер Ворда і Д. Роува, Л. Робіна – дослідження основних факторів, що є корелятами і впливають на вчинення деяких злочинів. Об'єднує ці методики використання статистичної бальної оцінки значущих чинників. Проаналізувавши стабільність розвитку проблемного напряму протидії злочинності, американські вчені виявили характеристики, які подали у вигляді певних балів. Найбільша сума балів свідчить про високий ступінь ураженості об'єкта вивчення. Позитивне значення цих методик полягає в тому, що за кожним фактором визначався коефіцієнт кореляції, фактори, що мають низьке значення, в оцінну шкалу не включалися як незначні [7, с. 45–46].

Крім того, вивчення побічно ґрунтувалося на загальних причинах злочинності – причини, що детермінують злочинність у досліджуваному регіоні, і причини, що обумовлюють окремі види злочинів. Багато кримінологів використовували причини злочинності, до яких почали зараховувати демографічні дані про зміну населення, його чисельність, склад за статтю, віком, освітою, міграцію. Проте в нашій країні моніторинг і аналіз злочинності не знайшли свого практичного застосування з різних причин, в основному через наявну систему обліку і реєстрації злочинів.

Інша важлива причина, що вплинула на моніторинг злочинності, пов'язана з тим, що основна форма вивчення передбачає інтуїтивні методи, які базуються на експертній інформації (їх ще називають евристичними методами). Фактично, це сукупні емпірично сформульовані правила або рекомендації суб'єктивного характеру, які застосовуються без доказів. Найчастіше використовуються такі методики формування моніторингових висновків: аналітичні експертні оцінки, опитування-інтерв'ю, метод колективних оцінок, історична, біологічна і математична аналогія.

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що моніторинг протидії злочинності включає аналіз і кримінологічне прогнозування поряд з прогнозуванням інших антигромадських явищ і тенденцій, закономірностей розвитку кримінального, кримінального процесуального законодавства та діяльності правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю.

Використовуючи метод аналогії [8, с. 309–310], в системі моніторингу протидії злочинності пропонується розрізнити загальну й основну мету. До загальної мети належить установлення найзагальніших показників, що характеризують розвиток (зміну) якісних і кількісних показників злочинності зараз та в перспективі, виявлення небажаних тенденцій і закономірностей, відшукання на цій основі способів їх змін у потрібному напрямку. Основна ж мета кримінологічного моніторингу – розробка інформаційної основи загальної концепції

протидії злочинності; визначення можливостей учинення злочинів, факторів, що впливають на це, а також властивостей осіб, схильних до скоєння протиправних діянь.

У даному випадку моніторинг – розробка багатоваріантних моделей події чи явища, на яке передбачається здійснення кримінологічного впливу. Кримінологічний моніторинг покликаний формулювати інформаційні передумови прийняття та практичного здійснення планових, управлінських рішень.

Для кримінологічного моніторингу необхідна наявність певних передумов, без яких не можна розраховувати на його достовірність, отже, й на корисність для протидії злочинності. Зазначеними передумовами є:

- 1) знання соціально-економічних закономірностей розвитку суспільства;
- 2) вивчення причин та умов, які сприяють учиненню злочинів, знання тенденцій, властивих економічним і соціальним явищам, пов'язаним зі злочинністю;
- 3) обґрунтована оцінка стану злочинності в даний момент і в минулому, тобто всебічний якісний і кількісний аналіз показників, що впливають на зміни у структурі злочинності, а також порівнянність статистичних показників.

Завдання кримінологічного моніторингу – збір кримінологічних значущих показників, що характеризують злочинність, отримання конкретної інформації про досліджувані процеси та явища, відповідна обробка цієї інформації, систематизація всіх показників для практичних і наукових цілей – все це дозволить досягти відповідності системи протидії злочинності інтересам і потребам сучасності.

Пропонуючи методику моніторингу протидії злочинності, ми виходимо з того, що вона повинна:

- будуватися на основі встановлених кримінологічних значущих ознак-показників;
- передбачати можливість фіксувати в кожному окремому випадку наявність цих ознак, установлювати їх кількісне значення на основі розроблених систем оцінок;
- описувати ступінь достовірності певного сценарію, невизначеності такого або неможливості його розпізнання на основі інформації, зібраної в конкретний часовий інтервал;
- бути придатною для зіставлення кількісної оцінки ознак з інтервальною оцінкою, на основі чого й визначаються для даного явища варіант сценарію і ступінь достовірності останнього;
- бути нескладною за формою і придатною для використання в практиці, у тому числі з урахуванням сучасного рівня знань і навичок виконавців, а також невеликих витрат часу на її застосування.

Вихідна засада цієї методики в тому, що злочинний прояв не є незрозумілою випадковістю, а в більшості випадків відображає стійкі властивості чинників, що їх визначають, а також характерні особливості зовнішнього середовища. При цьому інформація має відображати значущі аспекти ознак і корелюватися з даними про зміни в суспільстві. Необхідно враховувати, що перетворення асоціальних характеристик, з одного боку, та суспільних умов життєдіяльності та соціально-економічної дійсності – з іншого, в конкретний сценарій трансформації тенденцій злочинності відбувається протягом певного проміжку часу, тобто значущі ознаки, що характеризують кримінологічну картину злочинності, також мають певні часові межі дії.

Отже, пропонуємо такі кримінологічно значущі ознаки-показники для здійснення моніторингу протидії злочинності:

- 1) соціально-економічна і кримінологічна обстановка в регіоні, стан злочинності;
- 2) соціально-демографічні ознаки досліджуваного контингенту – вік, стать, сімейний стан, стан здоров'я, харчування, умови життя в родині, житлові умови, освіта, заняття й умови роботи, економічні можливості (наявність засобів), політична активність, вільний час і розваги тощо;
- 3) морально-психологічні – різні психологічні, психіатричні та педагогічні показники;
- 4) правові – наявність кримінологічної інформації, характер скоєних злочинів і правопорушень, терміни й характер покарань і впливів, кількість судимостей, злочинна мотивація та ін.;

5) соціальна адаптація – участь у громадському житті, характер взаємодії з оточуючими, соціальний рівень тощо.

При цьому статистичне дослідження суспільства, людської поведінки, зокрема злочинної, проводиться на основі частотної концепції. Для цього необхідно визначитися зі шкалою показників, що характеризує кожний аспект умов і причин, ступінь взаємодії. Перелік факторів злочинності необмежений: чим більше даних, які можна подати у цифровому вираженні, тим краще для формування достовірної картини того, що відбувається.

Сформулюємо умови застосування даного сценарію кримінологічного моніторингу:

1) між показниками, що характеризують фактори злочинності, причини й умови злочинів, з особою злочинця має бути зв'язок; використання даної методики можливо, коли встановлено зв'язок між показниками;

2) для здійснення сценарію має бути підготовлено набір показників, що характеризують фактори, причини, умови, особистість досліджуваних, що являє собою ряд спостережень за безліччю об'єктів, вивчення яких передбачається;

3) для поліпшення достовірності сценарію необхідна велика кількість спостережень; не можна допускати обмеження й категоричності даних досліджень.

Висновки. З вищевикладеного можна зробити такий висновок: широке практичне впровадження методик моніторингу протидії злочинності – процес складний і тривалий. Він більше пов'язаний з тим, що закономірності проявів злочинності ґрунтуються на нетрадиційних імовірнісних законах, що виключають жорстку детермінацію, регулярність і впорядкованість. Тому слід використовувати інші підходи, які наблизять сценарій до істини, збільшать достовірність, убезпечать від одноваріантних та інтуїтивних пророцтв.

Подальший розвиток методики кримінологічного моніторингу має бути пов'язаний, поперше, з використанням усього причинного комплексу злочинності, за наявності якого може здійснитися даний сценарій, по-друге, зі спрощенням приведення до цифрових показників характеристик злочинності та соціально-економічних, кримінологічних показників, що формують її ознаки. Крім того, методика повинна ґрунтуватися на системах, здатних автономно обробляти інформацію, генерувати показники у вигляді адаптивних відповідей, без урахування суб'єктивної думки дослідників.

Список використаних джерел:

1. Аванесов Г. А. Теория и методология криминологического прогнозирования / Аванесов Г. А. – М. : Юрид. лит., 1972. – 334 с.
2. Социология преступности. Современные буржуазные теории. Сборник статей. – М. : Прогресс, 1966. – 376 с.
3. Аванесов Г. А. Прогнозирование и организация борьбы с преступностью / Г. А. Аванесов, С. Е. Вицин – М. : Знание, 1972. – 32 с.
4. Ли Д. А. Преступность как социальное явление / Ли Д. А. – М. : Информ.-издат. агентство «Русский мир», 1997. – 176 с.
5. Фокс В. Введение в криминологию ; пер. с англ. / под ред. и со вступ. ст.: Б. С. Никифорова, В. М. Когана. – М. : Прогресс, 1980. – 312 с.
6. Там Х. Преступность и уровень жизни / Там Х. – М. : Прогресс, 1982. – 252 с.
7. Исследования национального института юстиции США по проблемам преступности // Борьба с преступностью за рубежом. – 1995. – № 11. – С. 45–55.
8. Аванесов Г. А. Криминология. Прогностика. Управление / Аванесов Г. А. – Горький, 1975. – 423 с.

